

Adib Ćozić

DRŽAVNI GENOCID (Svjetsko-povijesno i bosansko-bošnjačko iskustvo)

Rezime

U ratu protiv Bosne i Hercegovine i njezinog društva, države Srbija i Crna Gora i Hrvatska, tj. njihove militarističke i paramilitarističke strukture, vršile su genocid nad Bošnjacima. Počinjeni genocid nije sredstvo samo za sebe, već, naprotiv, sredstvo za realizaciju državnih projekata velike Srbije, odnosno velike Hrvatske. Dakle, spoznajni produktivitet genocida nad Bošnjacima pokazuje da je nad njima izvršen državni genocid, a ne genocid pojedinca. Bez obzira na to što su konkretni izvršioци pojedinci, genocid, na nivou fenomena društvene pojavnosti i kao društvena pojava, najmanje jeste pojedinačno djelo jer, po svojoj sadržajnoj strukturi, prevazilazi mogućnosti pojedinca. Zbog toga, krivična, moralna, politička i svaka druga odgovornost za zločin genocida i drugih čidova ne može se svesti samo na pojedinačnu odgovornost, jer ona podjednako i istovremeno jeste zločinačko djelo i pojedinca i kolektivnog identiteta kome pojedinac pripada (vojska, država) i po čijem nalogu, sredstvima i odobrenju čini zločin genocida.

KLJUČNE RIJEČI genocid, subjekat genocida, državni genocid, svjetsko-povijesno iskustvo genocida, bošnjačko iskustvo genocida.

Uvod

Informativna deskripcija zločina genocida, posmatrana iz svjetsko-povijesnog konteksta, otkriva nam zaprepašujuću činjenicu da je povijest čovječanstva, između ostalog, rađanonica ratova, genocida, progona, gladi i drugih oblika stradanja, da je ona, jednostavno, grobnica nestalih naroda i kultura. Svakako, ljudska povijest je i povijest mira i rada, ali, zasigurno, nedovršenog i neapsolutnog mira. Još nam jednu važnu činjenicu otkriva historijska deskripcija ratova i genocida. To je činjenica da je u svim ratovima i genocidnim procesima učestvovala država. Do sada nije znanstveno eksplicirana njezina uloga u ovom složenom destruktivnom procesu.

Prema stepenu svoje kompleksnosti, fenomen genocida je višeslojan. On je, istovremeno, duhovno, moralno, kriminološko, političko, vojno, pravno i, nadasve, civilizacijsko i općeznanstveno pitanje. Iskustvo genocida nad bosanskohercegovačkim društvom i Bošnjacima ukazuje na prijeku potrebu svestranog znanstvenog objašnjenja svih njegovih aspekata. Prije svega, neophodno je svestrano rasvijetliti društveno-političke uzroke genocida, te ukazati na mnogobrojnost izvršilaca genocidnih djela, u koje svakako spada i država, kao subjekat genocida. Ovim radom želimo ukazati na neospornu činjenicu da su u pokušaju realizacije velikodržavnih projekata, Bosni i Hercegovini susjedne, države, kao jedno od sredstava realizacije vlastitih projekata, koristile se i državnim genocidom nad Bošnjacima i bosanskohercegovačkim društvom.

I Svjetsko-povijesni primjeri državnog genocida

Genocid danas, ali i u prošlosti, nije pitanje jednog prostora, jedne lokalne zajednice, jedne rasne, vjerske ili političke grupe ili države, jednog ili više naroda, nego je problem koji je zahvatio sve narode, države, kulture i civilizacije. Istovremeno, genocid se tiče svih međunarodnih struktura i organizacija, kao i ukupne savjesti čovječanstva. Genocid, posmatran iz sociološke perspektive, jeste društvena pojava i, prije svega, uzrokavan je društvenim faktorima. Kada se razmatra fenomen subjekta genocida na nivou kolektivnog aktivizma, neophodno je razdvojiti nalogodavca ("projektanta"), koji je primarni subjekat genocida, od praktičnog izvršioca, koji je uvijek u potčinjenom položaju u odnosu na nalogodavca. U okviru ovog pitanja je i pitanje da li, uopće, pojedinac može biti subjekat genocidne radnje kada ta radnja, po obimu, složenosti izvršenja i ukupnoj sadržajnosti, nadilazi njegove mogućnosti. Pogledajmo

svjetsko-povijesno iskustvo ratova i genocida, te ulogu države u njima, kako bismo, pomoću nepobitnih empirijskih činjenica, mogli donijeti relevantne zaključke.

U historijskim i drugim spisima nalazimo obavijesti o masovnom uništenju ljudi još u antičkom dobu, mnogo stoljeća prije nove ere. To nam govori da oblik zločina koji odnedavno nazivamo genocidom¹ egzistira od davnina, kao destruktivna praksa ljudske povijesti. U *Ilijadi* čitamo kako grčki kralj Agamemnon govori svome bratu, kralju Sparte, da je cilj Trojanskog rata potpuno uništenje Troje: “Ne, nećemo ostaviti živog nijednog od njih, pa ni bebe u majčinim utrobama. Čak ni one ne smiju živjeti. Cijela nacija mora biti izbrisana (uništena), niko ne smije ostati da bi mislio na njih, niti pustiti suzu za njima.“ Iz ovoga spjeva saznajemo da je, nakon zauzeća, Troja spaljena, svi muškarci pogubljeni, a žene i djevojčice odvedene u ropstvo. Dakle, izvršen je genocid po želji i naređenju grčkog kralja Agamemnona. Mnogobrojni su primjeri zločina genocida u antičkom dobu koje nam otkriva mitološka interpretacija antičke povijesti u raznovrsnim znanstveno-književnim žanrovima. Ne samo Homer u *Ilijadi*, već i drugi antički autori govore o primjerima rata u kojima se zločinom genocida uništavaju cijeli gradovi. To potvrđuje da “duh masakra uvijek vreba u sjenama rata.”²

Dokumentiranje genocida u prošlosti ima mnogo teškoća. Dokazi postoje,

---

¹ Prvo eksplicitno definicijsko određenje genocida izrekao je 1943. godine Raphael Lemkin: “Pod genocidom podrazumijevamo uništenje naroda ili etničke grupe. Nova riječ, koju je autor označio da bi označio i uključio iskustvo njenog modernog razvoja, skovana je od starogrčke riječi *genos* (rasa, pleme) i latinske riječi *cide* (ubiti), tako da svojom tvorbom korespondira riječima *tiranacid*, *homocid*, *genocid* itd. Općenito govoreći, genocid ne znači nužno neposredno uništenje naroda, osim kad se vrši masovno ubijanje svih pripadnika nekog naroda. Namjera je, zapravo, označiti koordinirani plan različitih akcija usmjerenih na razaranje neophodnih osnova za život nacionalnih grupa, s ciljem njihova uništenja. Ciljevi takvog plana bili bi dezintegracija političkih i socijalnih institucija, kulture, jezika, nacionalnih osjećaja, religije i ekonomske egzistencije nacionalnih grupa, te ugrožavanje osobne sigurnosti, slobode, zdravlja, digniteta, čak i života pojedinaca koji pripadaju takvoj grupi. Genocid je uperen protiv nacionalnih grupa kao entiteta, a uključene radnje uperene su protiv pojedinaca kao pripadnika nacionalne grupe, a ne protiv njih osobno”. (Navedeno prema: Bartol Letica, *Slaven Letica, Postmoderna i genocid u Bosni*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1998. str. 29)

² Opširnije o genocidu u antičko doba: Leadbetter Bill: *Genocide in Antiquity* u: *Enciklopedija of genocide*, Knjiga I str. 272-275.

ali njihova znanstvena verifikacija pokatkad je upitna ili nedovoljno precizna. To se, prije svega, odnosi na činjenicu da je teško danas izvršiti rekonstrukciju davnih događanja, posebno ako se zna da su pobjednici obično slavili svoju pobjedu, a pobijeđeni naglašavali svoje patnje i stradanja. Tačno je, također, da su genocidi u prošlosti pretežno motivirani i izvršavani u svrhu ostvarivanja utilateralnih ciljeva. U historijskim tekstovima ne čitamo eksplicitno o namjeri uništenja drugog, kao jednom od važnih elemenata određenja genocida, već namjeru izvodimo iz dokaza, temeljenih na indiciji.

Ovaj stav važi i za genocide počinjene tokom srednjeg vijeka. Iz mnoštva primjera zločina genocida u tome vijeku, a koje je počinila država, istaknut ćemo, po našem mišljenju, dva najupečatljivija.

Pod vodstvom Džingis Hana u 13. stoljeću, Mongolsko carstvo, kao država, izvršilo je nekoliko genocida. Svi su bili motivirani utilateralnim ciljevima. Uglavnom su dominirala tri motiva: stjecanje ekonomskog bogatstva, eliminiranje prijetnje neprijatelja i proširenje terora.³

Drugi tipičan primjer države ili grupe država kao subjekta genocida u srednjem vijeku jesu križarski ratovi⁴. Oni su bili serija vojnih pohoda država zapadne Evrope, sa ciljem da "povrate" Svetu Zemlju i grad Jerusalem od "nevjernika". Prvi križarski rat (1096-1099.) organiziran je od evropskih kraljeva (čitaj, država), vođen pod vodstvom francuskog plemstva i Svete stolice u Rimu. "Križari su bili nemilosrdni i ubijali su sve redom u Antiochu (1098). Križari su masakrirali sve u gradu, bez obzira na to da li su bili muslimani ili kršćani i bez pitanja ko je ko. Tokom opsade Jeruzalema (1099) križari nisu pošteđjeli nikoga – muškarci, žene i djeca su bili poklani. Rečeno je da su ulice grada do koljena bile u krvi poklanih ljudi i, kada je ubijanje prestalo, izvan gradskih zidina su bile piramide spaljenih tijela."⁵ Bitna činjenica vezana za genocidni karakter križarskih ratova jeste promjena, do tada dominirajućih,

---

³ Jonashan Kurt with Bjoernson Karin Solveig: *Genocide and Gross human rights violations*, In: *Comparative Perspective*, New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1998.

⁴ Treba napomenuti da nisu u svim križarskim ratovima počinjeni genocidi, te da ih nisu uvijek vodile organizirane države, odnosno njihovi kraljevi i plemstvo. Primjeri koje ćemo ovom prilikom navesti nedvosmisleno potvrđuju njihov genocidni karakter i namjeru, te državu kao subjekat genocida.

⁵ Opširnije u: Chalk, Frank i Jonasshon, *The History and Sociology of Genocide: Analyses and Case Studies*, New Havem: Yale Univeresity Press. 1990.

motiva genocida. Pored utilateralnih ciljeva i motiva, period križarskih ratova predstavlja početak korištenja ideoloških motiva za genocid.

Sastavni dijelovi procesa kolonijalnih osvajanja, odnosno uspostavljanja kolonijalnih carstava evropskih država, bili su genocidi i genocidni masakri na svim kontinentima. Genocidi i masakri su, nažalost, destruktivne sadržajnosti kolonijalnih osvajanja Meksika, Perua i većine zemalja američkog kontinenta.⁶ Kada je španska država kolonizirala Meksiko, u Tenochtitlanu (Mexico City) živjeli su Asteci, domaći narod s razvijenom kulturom. Ne štedeći ni njih ni njihovu kulturu, Španci su, u ljeto 1521. godine, izvršili posljednji napad. Prema dostupnim informacijama, Portugalci su 1510. god., tražeći put za Indiju, u gradu Goa počinili zločin genocida, ubivši svo njegovo stanovništvo. Isto se desilo i u gradu Malacka. Malo je poznato da je u ratu u Kongu, koji je vodio Leopold II iz Belgije, u potrazi za slonovom kosti, ubijeno preko 10 miliona stanovnika.

Početak 16. stoljeća u Evropi je obilježen mnogim vjerskim ratovima, posebno između katolika i novoformiranih protestanata. Katoličke države, kao što su to radile stoljećima, proganjale su protestantske (heretike), a protestantske katolike. Upečatljiv primjer za to je naređenje francuskog kralja Charlesa IX za pogubljenje protestantskih vođa 24. augusta 1572. (tzv. Sveta Bartolomejska noć). Genocidni masakr nad protestantskim sljedbenicima se proširio i izvan Pariza, te je krajnji rezultat bio ubistvo oko 100.000 muškaraca, žena i djece.⁷

---

⁶ Genocid nad domorodačkim stanovništvom američkog kontinenta bio je dug proces. Odvijao se na različite načine, zavisno od politike kolonijalne sile koja ga je provodila. Mnoge kolonijalne sile prihvatile su engleski model "očisti i naseli". Posebno okrutan, nehuman i anticivilizacijski čin genocidnog uništenja domorodačkog stanovništva bio je "skalp". "Engleski sistem nagrada za skalpove razvio se do te mjere da je nudio i razne cijene. Najviše je plaćeno za skalpove odraslih muških Indijanaca, manje za žene i čak određena svota za djecu ispod 12 godina. Do kraja 17. stoljeća profesionalni lovci na skalpove bili su ubičajeni. Oficijelne vojne čete su bile formirane za nalaženje, ubijanje i skalpiranje Indijanaca. Nakon rata za nezavisnost, SAD su zadržale engleski sistem nagrada koji se nalazio u svakoj državi. U Teksasu se zadržao sve dok nije nestalo Indijanaca za ubiti. U Kaliforniji se zadržao čak i poslije oficijelnog ukidanja. Ovakav sistem nagrađivanja u kombinaciji sa građanskim oduševljenjem u ubijanju Indijanaca zbog zabave, navodi se glavnim razlogom kolapsa domorodačke populacije." (Opširnije u: Encyclopedia of genocide, str. 434-437)

⁷ Opširnije u: *Genocides of the early modern period*, u *Encyclopedia of genocide* knjiga 1, str. 277-279.

Duh i sadržajnost evropskog prosvjetiteljstva, racionalizma i modernizma producirao je, na jednoj strani, tehničko-tehnološki napredak velikih razmjera i proklamirao ljudske slobode, a, na drugoj strani, istovremeno pojačao moć i nasilje države, kako nad drugom državom i njenim narodom, tako i nad vlastitim podanicima. Ukupni rezultat ovih procesa jeste povećan broj ideoloških genocida. Među prvima je onaj koji se dogodio narodu Vendéca⁸. Revolucionarna armija je u toku 1794. god., postupajući po naređenju vlade, ubila više od 117.000 muškaraca, žena i djece najčešće u njihovim domovima.⁹ Početkom 20. stoljeća, tačnije u vojnoj akciji 1915-1919., turska armija je, što ubistvima, što masovnim deportacijama, učinila ratni zločin nad 1,5 miliona Ermena. O ovom događaju Turska i Armenija imaju različita stajališta. Početkom 2005. god. u Beču je trebao da bude održan “Prvi ermensko-turski okrugli sto” na ovu temu, no nije održan zbog toga što ermenski historičari nisu dostavili dokumente.

Pogledamo li “kartu puteva rata” (Alen Žoks), vidjet ćemo da su genocidni procesi 20. stoljeća rezultat ratnih sukoba koji su se vodili u Evropi ili su započinjani i vođeni iz Evrope.¹⁰ Zasigurno, jedan od najvećih genocida je onaj iza koga stoje Evropljani a uzrokovan je njemačkim fašizmom. U periodu 1933-1945. godine, ubijeno 16-20 miliona ljudi. Najpoznatiji logor smrti u tom periodu bio je Aušvic u južnoj Poljskoj. Bio je to nacistički koncentracioni logor u kome je tokom Drugog svjetskog rata ubijeno više od 1,5 miliona djece, žena i muškaraca svih nacija. Ogromnu većinu činili su Jevreji, Poljaci, Romi i ratni zarobljenici različitih etničkih grupa. Potrebno je istaknuti da ima oprečnih mišljenja o broju ubijenih u Aušvicu, no to i nije toliko važno kada se zna da je

---

⁸ Pojam “Vendée” se odnosi na sva područja u Francuskoj koja su ustala protiv režima Francuske revolucije.

⁹ Opširnije u Jonashan Kurt with Bjoernson Karin Solveig: *Genocide and Gross human rights violations*, In: *Comparative Perspective*, New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1998.

¹⁰ “Osnovno polazište evropskog diskursa rata je u tome da se rat ne može odvojiti od mira, kao ni žrtva od dželata. Tu se insistira na najvažnijim historijskim, socijalnim, ekonomskim i političkim tačkama susreta, presjeka rata i mira. Unutar evropskog diskursa rata javila se ideja da rat neprekidno prožima mir i da je civilni poredak u osnovi borbeni poredak. Štaviše, u regularnim periodima mira, poretka i zakona, rat i dalje nastavlja da operiše unutar svih mehanizama moći, čak i onih najlegitimnijih. Teza da je mir ‘podmukla etapa rata’ ostala je trajno obeležje zapadne civilizacije koja je ogrezla u ekspanzivnom militarizmu, čije tragove možemo pratiti još od epohe klasičnog kolonijalizma” (Predrag Radenović, *Rat i novi zločin*.)

taj zločin bio sistematičan i organiziran, proračunat u svom razaranju i zatiranju ljudskog života od strane fašističke njemačke države.

Genocid je i ono što su Staljin i njegov totalitarni režim počinili “u ime komunizma” u SSSR-u. Procjene o ubijenim ljudima kreću se oko 50 miliona. Jedna od osnovnih karakteristika Staljinovih i drugih komunističkih zločina jeste da su oni raznovrsni, te da su skoro svi počinjeni iz ideoloških pobuda, pa ih možemo označiti, prije svega, ideološkim. Zagovornici dogmatske promjene svijeta, tj. političke vođe vulgarnog komunizma (Staljin, Pol Pot, Čaušesku, Kim il Sung, Nadžibulah, Mengistu, Kastro i dr.), počinili su bezbrojne zločine, među kojima se, pored genocida, ističu zločini nad duhom i zločini nad univerzalnom i nacionalnom kulturom. “Staljin je naredio da se demoliraju desetine crkava u Moskvi; Čaušesku je uništio historijsko srce Bukurešta da bi sagradio zgrade i ostvario megalomanske projekte; Pol Pot je demontirao, kamen po kamen, katedralu Phnom Penh i prepustio džungli hramove Angkor; tokom maoističke kulturne revolucije, crvena garda polomila je ili spalila neprocjenjiva blaga.”¹¹

Ako apstrahiramo sve druge zločine, a zadržimo se samo na onima nad ljudima, opet vidimo planetarne razmjere genocida iz ideoloških pobuda. Zločin nad ljudima je, u ime ideologije komunizma, počinjen egzekucijama na različite načine: strijeljanjem, vješanjem, gušenjem, batinanjem, gasnom komorom, otrovom, mučenjem glađu, smrću izazvanom transportom, nasilnim i iscrpljujućim radom. On je uzrokovao smrt 100 miliona ljudi.¹²

---

¹¹ Grupa autora, *Crna knjiga komunizma*, str. 13.

¹² “Može se uspostaviti prvi brojevi bilans koji je i dalje samo minimalna aproksimacija koja bi zahtijevala duga preciziranja, ali koji, prema ličnoj ocjeni, daje predstavu o veličini i dozvoljava da dotaknemo ozbiljnost teme:

- SSSR, 20 miliona mrtvih;
- Kina, 65 miliona mrtvih;
- Vijetnam, 1 milion mrtvih;
- Sjeverna Koreja, 2 miliona mrtvih;
- Kambodža, 2 miliona mrtvih;
- Istočna Evropa, 1 milion mrtvih;
- Latinska Amerika, 150.000 mrtvih;
- Afrika, 1,7 miliona mrtvih;
- Afganistan, 1,5 miliona mrtvih i

O ideološkoj dimenziji zločina genocida počinjenog u ime raznih ideologija možda najbolje govori državni tužilac Francuske Francois de Menthon u tužbi u Nirnbergu.¹³ Genocid se umjesto rase, vjere ili etničke grupe može vršiti i u ime klase. Ruski historičar i socijalist Sergej Melgunov u knjizi *Crveni teror u Rusiji*, objavljenoj u Berlinu 1924., citira Latzisa, jednog od prvih šefova češke sovjetske političke policije, koja je 1. novembra 1918. dala upute svojim članovima: "Mi ne vodimo rat protiv nekih osoba posebno. Mi istrebljujemo buržoaziju kao klasu. Ne tražite, u istrazi, dokumente i dokaze o tome šta je optuženi uradio, u aktima ili riječima, protiv sovjetskih vlasti; prvo pitanje koje mu treba postaviti je kojoj klasi on pripada, odakle potječe, o njegovom obrazovanju, odgoju i profesiji."¹⁴

Mnogi komunistički režimi, kao sredstvo genocida, sistematski su upotrebljavali "oruđe gladi". Režimi su kontrolirali sve raspoložive zalihe hrane i pomoću sofisticiranih "sistema štednje" dijelili su ih "po zasluži". Kad bismo nabrajali, ne bi bilo kraja zločinima lenjinizma i staljinizma, koje su često prakticirali, na gotovo identičan način, režimi Mao Ze Donga, Kim Il Sunga, Pola Pota.¹⁵ Želimo istaknuti da genocid nad klasom "vrijedi" isto koliko i genocid nad rasom ili etnijom. Smrt jednog djeteta iz ukrajinskog kulaka, koje je staljinistički režim pritjerao uz vrata gladi, "vrijedi" isto koliko i smrt jednog jevrejskog ili romskog djeteta koje je nacistički režim natjerao u "fabriku za istrebljenje", upotrebom plina, spaljivanjem mrtvacu. Sljedeći primjer genocida jeste iz Kine. U toku Drugog svjetskog rata nacionalna armija Kine je ubila

---

- međunarodni komunistički pokret i komunističke partije koje nisu na vlasti, desetine hiljada mrtvih!

Ukupna brojka približava se cifri od 100 miliona mrtvih!" (Grupa autora, *Crna Knjiga komunizma*, str. 14)

¹³ "Predlažem sebe da vam pokažem da svaki organizirani i masovni kriminalitet proizlazi iz onoga što ću ja sebi dozvoliti da nazovem zločinom protiv duha, čime želim reći doktrinu koja negira sve duhovne, racionalne i moralne vrijednosti, kojima su narodi milenijima pokušavali unaprijediti ljudsko postojanje, što je imalo cilj svesti čovječanstvo u barbarstvo, ne više u prirodno i spontano barbarstvo primitivnih naroda, nego u demonsko barbarstvo, jer je ono svjesno samo po sebi i jer do kraja koristi materijalna sredstva, plod savremene nauke, u službu ljudskih odredbi. Grijeh protiv duha je greška koja potječe iz nacional-socijalizma iz kojeg proizlaze svi zločini. Ta monstruoza doktrina je rasizam." (*Crna knjiga komunizma*, str. 16)

¹⁴ Jacques Baynac, *Teror u vrijeme Lenjina*, Le Sagittaire. 1975.

¹⁵ *Crna knjiga komunizma*, str. 19-20.

nekoliko desetina miliona nevinih ljudi.¹⁶

Krajem Drugog svjetskog rata, 6. augusta 1945., prvi put u povijesti čovječanstva genocid je izvršen nuklearnim oružjem. I ovog puta subjekat genocida je bila država. Vojska SAD-a, na osnovu odluke predsjednika Harija Trumana, bacila je atomsku bombu na japanski grad Hiroshimu. Bomba je srušila većinu grada i odmah ubila 90.000 do 100.000 ljudi. Do kraja 1945. godine, umrlo je još 40.000 ljudi. Bolesti uzrokovane radijacijom pratile su sve buduće generacije do današnjeg dana.¹⁷

Nakon Drugog svjetskog rata, širom svijeta vode se ratovi čiji su primarni ciljevi ekonomske i političke naravi, a kao njihova osnovna sadržajnost, odnosno sredstvo u ostvarivanju postavljenih ciljeva služi zločin genocida. Jedan od takvih primjera je teror, masakri i genocid koji su počinili odredi gvatemalske vlade 80-ih i ranih 90-ih godina 20. stoljeća. U Izvještaju "Odbora istine", koji su sponzorirali UN 1999. god, tvrdi se da su vladine snage u toj zemlji ubile više od 200.000 ljudi.¹⁸

Invazijom SAD-a u Vijetnamu (1965-1974.), ubijeno je milion vijetnamskih vojnika i dva miliona civila. Irak je pod režimom Sadama Huseina 1980. godine vodio rat protiv Irana, gdje je poginulo na desetine hiljada vojnika i civila. Sadam Husein je, također, 1980. godine počinio masovni zločin hemijskim oružjem protiv Kurda. Oba zločina, dakle, izvršile su države, i oba uz američko prešutno odobravanje i pomoć.

Turska je od 1984. do 1999. godine vodila rad protiv Kurda. U tom periodu, ubijeno je na stotine hiljada Kurda, a 2 do 3 miliona natjerano u bjekstvo.

U svjetsko-povijesnu deskripciju genocida u 20. stoljeću, tačnije, u njegovoj posljednoj deceniji, spada genocid u Ruandi, u kojem je 1994. god. ubijeno

---

¹⁶ "Najslavnija čistka iz perioda prije 1949. počela je sa najbriljantnijim komunističkim intelektualcima Yan, ana, u junu 1942. Kao što će ponoviti nekoliko puta kasnije, na ljestvici cijele zemlje, Mao je odobrio tokom dva mjeseca veliku slobodu kritiziranja. Zatim odjednom, svi militanti su pozvani na borbu kroz mnoštvo mitinga, protiv Ding Linga, koji je potkazao formalizam potvrdne jednakosti žena i muškaraca, i protiv Wangha Shiwei, koji se usudio tražiti slobodu stvaranja i ukora vlasti za umjetnika" (*Crna knjiga komunizma*, str. 494).

¹⁷ Opširnije u: Lifton, Robert Yaj, and Mitchell Greg, *Hiroshima in America: A Half Century of Denial*, New York, Avon Books, 1995.

¹⁸ Perera, Victor, *Unfinished Conquest: The Guatemalan Tragedy*, Berkeley, CA: University of California, 1993.

500.000 pripadnika plemena Tutza. Nasilje koje je 1995/96. provodila armija Rusije po odobrenju i naređenju ruske države prema Čečenima ima sva obilježja genocidne radnje. Genocid počinjen nad Bošnjacima u ratu protiv Bosne i Hercegovine 1992-1995. godine, svakako, spada u red svjetsko-povijesnih primjera zločina genocida, ravan po brutalnosti, svrsi, namjeni i ciljevima onima u Aušvicu,¹⁹ Gulagu i mnogim drugim svjetsko-povijesnim primjerima genocida.²⁰

II. Informativna deskripcija državnog genocida nad Bošnjacima

Uz ovu općepovijesnu deskripciju genocida, smatramo bitnim istaknuti, također, kraću informativnu deskripciju genocida nad Bošnjacima. Razlog je jednostavan, a bitan. Historijske činjenice neumoljivo govore da je genocid nad Bošnjacima, jednim od najstarijih evropskih naroda, vršen u kontinuitetu posljednjih 300 godina. Taj genocid je, zasigurno, prevazišao lokalne okvire, i po obimu i po kvantitetu, dužini trajanja, ali i po brutalnosti i bezobzirnosti kojom je vršen. Ova historijska spoznaja pred savremenu sociološku misao, i ne samo nju, već ukupnu znanstvenu misao postavlja nekoliko značajnih pitanja. Koji su društveni (primarni i sekundarni) uzroci genocida u Bosni i Hercegovini? Drugo pitanje je zašto je počinjen genocid nad bosanskohercegovačkim društvom i Bošnjacima. Treće pitanje je ko je stvarni subjekat (nalogodavac) genocida u Bosni i Hercegovini, a ko su praktični egzekutori (izvršioци) genocidnih ubistava.

Druga polovina 17. stoljeća je vrijeme kada počinje sistematsko i organizirano činj enje genocida nad Bošnjacima na širim južnoslavenskim prostorima. U to vrijeme, na područjima Slavonije, Srema, Like i Krbave, u Boki Kotorskoj,

---

¹⁹ Istovjetnost zločina genocida nad Židovima u toku Drugog svjetskog rata i genocida nad Bošnjacima u toku rata protiv Bosne i Hercegovine 1992-1995. god. nedvosmisleno se ističe i u *Encyclopedia of Genocide*: "Nema sumnje da je nacistički program da se ubiju svi Židovi bio genocid. Isto kao što nema sumnje da je ubijanje bosanskih muslimana (Bošnjaka, op. A. Đ.) od strane bosanskih Srba genocid." (*Encyclopedia of Genocide*, str. 18.).

²⁰ Ted Robert Gurr i Barbara Harff, govoreći o državnom teroru nad manjinskim grupama, napravili su tabelu od 77 grupa koje su bile pogođene državnim terorom. Deset od 77 grupa u tabeli bilo je sistematski pogođeno takvim napadom, uključujući muslimane (Bošnjake, op. A. Đ.) u Bosni (1992-1995.) i Tutze u Ruandi (1994.). Od 1995. do 1996. god. ruske snage u Čečeniji upotrijebile su rasprostranjeno nasilje nad civilima, bez obzira na razlike, što je bilo na pragu genocida." (*Encyclopedia of Genocide* knjiga 1 str. 272).

Medunu iznad Podgorice i mnogim drugim mjestima Bošnjaci su izloženi teroru, progonima, pokrštavanju, prodavanju u roblje, ubijanju i klanju.²¹

Početak 18. stoljeća, tačnije jula 1711. godine, na području "stare Crne Gore", politika nacija-države i njeni izvršioци vrše masovna ubistva i progone, te pokrštavanje Bošnjaka. Ta zlodjela čine naoružani crnogorski odredi, pod vođstvom vladike Danila Petrovića. Ovaj događaj je u srpskoj i crnogorskoj književnoj, političkoj i kulturnoj tradiciji, poznat kao "istraga poturica", a, ustvari, je genocid nad Bošnjacima. Nakon ovih događaja, u četiri crnogorske nahije sa sjedištem u Cetinju više nije bilo Bošnjaka.²²

Genocid nad Bošnjacima u 19. stoljeću počinje odmah na njegovom početku, odnosno sa Prvim srpskim ustankom 1804. godine i traje cijelo to stoljeće, s intenziviranjem u periodu od 1830. do 1867. god. U tom periodu svi Bošnjaci su protjerani iz: Beograda, Šapca, Užica, Loznice, Smedereva, Valjeva, Požege, Čačka, Sokola i drugih mjesta kneževine Srbije. "Oduzeta im je imovina (milion hektara obradive zemlje, oko 100.000 građevinskih objekata i oko 300.000 grla stoke) i uništeno njihovo cjelokupno kulturno naslijeđe (oko 600 sakralnih objekata). Protjerani Bošnjaci iz Srbije su se, uglavnom, naselili u Bosni, gdje su za njih osmanske vlasti podigle na Savi dva potpuno nova naselja, nazvana po sultanu Abdulazizu, Gornja Azizija (Bosanski Šamac) i Donja Azizija."²³ Progon i genocid nad Bošnjacima intenzivira se i nakon potpisivanja Berlinskog kongresa 1878. godine. Tada Srbija i Crna Gora, uz znatna teritorijalna proširenja, dobijaju nezavisnost. Kako je do tada iz uže Srbije bilo protjerano gotovo sve bošnjačko stanovništvo, zločin genocida se nastavlja nad preostalim Bošnjacima Nikšića, Spuža, Kolašina, Zabljaka, Podgorice, Zetske ravnice, Bara, Ulcinja i drugih mjesta. Oduzeta im je sva imovina i nad njima su vršeni svi oblici zločina i zločin genocida.²⁴

²¹ Opširnije: M. Imamović, *Pregled istorije genocida nad Muslimanima u jugoslovenskim zemljama*, S. Čekić, *Historija genocida nad Bošnjacima*, Mag, Sarajevo, 1999.

²² S. Čekić, navedeno djelo str. 38.

²³ S. Čekić, navedeno djelo str. 14.

²⁴ "Tako se, npr. od 600 iseljenih muslimanskih porodica iz Nikšića, 318 (ili 52,8%) sklonilo u Bosnu, a 283 (ili 47,2%) u Albaniju. Iz Spuža se iselilo 200 domaćinstava. U Kolašinu je prije Berlinskog kongresa bilo 4067 Bošnjaka, a nakon 1878. tamo ih više nije bilo. Od oko 43.000, koliko je bilo u Crnoj Gori do 1878., poslije Berlinskog kongresa muslimansko stanovništvo je smanjeno na svega 12.492 stanovnika." (S. Čekić, navedeno djelo str. 15).

U 20. stoljeću projektanti nacionalnih država nastavljaju činjenje genocida nad Bošnjacima. U toku balkanskih ratova 1912-1913. god. vrše se masovna ubistva, hapšenja, progoni, silovanja, nasilna pokrštavanja, paljenje imovine i drugi zločini. U ovom periodu posebno je bio intenzivan proces iseljavanja Bošnjaka u Tursku.²⁵

Formiranjem Kraljevine Jugoslavije 1. decembra 1918. god, pod dinastijom Karađorđevića, za Bošnjake ne nastaju bolji dani. Naprotiv, oni u ovom periodu doživljavaju zločin genocida u miru. Tipičan primjer toga zločina jeste pokolj Bošnjaka 1924. godine u selima Šahovići (današnje Tomaševo) i Pavino polje. Tada su Crnogorci zaklali između 600 i 900 Bošnjaka, među kojima je bilo mnogo žena, djece i staraca.²⁶

U Drugom svjetskom ratu genocidna stradanja Bošnjaka se nastavljaju. Poznata je činjenica da su na prostoru bivše Jugoslavije u toku Drugog svjetskog rata Bošnjaci imali 103.000 žrtava, što je činilo 8,1% njihove ukupne populacije. Procentualno, Bošnjaci su najveći stradalnici u Drugom svjetskom ratu među južnoslavenskim narodima upravo zbog toga što je nad njima počinjen stravičan zločin genocida.²⁷ Program četničkog pokreta iz septembra 1941. god. u osnovi je genocidan jer isključuje mogućnost drugim narodima da žive na prostoru sa Srbima. To potvrđuju sljedeći stavovi iz Programa četničkog pokreta: “b: omeđiti defakto srpske zemlje i učiniti da u njima ostane samo srpski živalj; v: posebno imati u vidu brzo i radikalno čišćenje gradova i njihovo popunjavanje svežim srpskim elementom; g: izgraditi plan za čišćenje ili pomeranje seoskog stanovništva sa ciljem homogenosti srpske državne zajednice; d: u srpskoj jedinici kao naročito težak problem uzeti pitanje muslimana i po mogućnosti

---

²⁵ “Krajem 1913. i tokom 1914. proces iseljavanja plavo-gusinjskih Bošnjaka je nastavljen. Od 15. juna – 15. jula 1914. iz Plava i Gusinja se u Tursku (oko Izmira i Adapazara) iselilo 120 porodica, sa 1500 članova, gdje su mnogi umrli u močvarama Anadolije. Početkom oktobra 1913. iz Pljevalja se za Istanbul, preko Podgorice, iselilo 150 osoba. Na isti način se sa područja Bijelog polja, Berana i Rožaja iselilo oko 200 porodica. Tokom aprila 1914. godine za Istanbul je brodovima, preko luke Bar, iseljeno 12.302 Bošnjaka. Maja iste godine iz Bara je otplovilo 8.000 Bošnjaka (3.500 za Siriju, 2.500 za Istanbul i 2.000 za druga mjesta). U maju 1914. je 550 porodica iz Bihora krenulo prema Turskoj”. (S. Čekić, navedeno djelo, str. 17-18.).

²⁶ M. Memić, *Bošnjaci (muslimani) Crne Gore*, Almanah, Podgorica, VKBI Sarajevo, 2003. H. Avdić, *Položaj muslimana u Sandžaku 1912-1941*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo, 1991.

²⁷ Opširnije: V. Dedijer, A. Miletić, *Genocid nad muslimanima 1941-1945*, Svjetlost Sarajevo, 1990. S. Čekić, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu*, Mag, Sarajevo, 1996.

rešiti ga u ovoj fazi i e: unapred odrediti koje i kakve jedinice treba da provode izvršenje programskih tačaka pod b, v, g i d.²⁸

Da bi realizirao postavljene zadatke iz Programa, kao zvanični i ovlašteni predstavnik države Kraljevine Jugoslavije, Draža Mihajlović izdaje precizno naređenje komandantu četničkih odreda u Crnoj Gori i komandantu Limskih četničkih odreda o organizaciji i upotrebi tih odreda:²⁹ “Naša se država nalazi još uvek u ratu sa vekovnim našim neprijateljima Nemcima i Italijanima. (...) ciljevi naših odreda jesu:

- 1) Borba za slobodu celokupnog našeg naroda pod skriptom njegovog Veličanstva Kralja Petra II.
- 2) Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbija – Crna Gora – Bosna i Hercegovina – Srem – Banat i Bačka.
- 3) ...
- 4) Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nenacionalnih elemenata.
- 5) Stvoriti neposredne zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i Srbije i slovenačke čišćenjem Sandžaka od Muslimanskog življa i Bosne od Muslimanskog i Hrvatskog življa.
- 8) U krajevima očišćenim od narodnih manjina i nenacionalnih elemenata izvršiti naseljavanje Crnogorcima (u obzir dolaze siromašne nacionalno ispravne i poštene porodice).³⁰

U toku Drugog svjetskog rata na prostorima današnje Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine, tzv. Nezavisna država Hrvatska izvršila je zločin genocida, ne samo nad Srbima i Židovima, već i nad ideološkim protivnicima. Simbol tog genocida je koncentracioni logor Jasenovac, gdje je ustaška država ubila između 50.000 i 100.000 Srba, Židova, Roma, Bošnjaka i Hrvata.³¹

²⁸ *Program četničkog pokreta* DM, septembra 1941. (navedeno prema V. Dedijer, A. Miletić *Genocid nad Muslimanima*, str. 18 - 19).

²⁹ Opširnije, *Zbornik NOR-a*, tom 3, knjiga 4. dok. br. 185.

³⁰ Instrukcija Draže Mihajlovića 20. decembra 1941. (Navedeno prema V. Dedijer, A. Miletić, navedeno djelo str. 25-26)

³¹ Neki izvori, prije svega srpska historiografija, navode mnogo veći broj žrtava u Jasenovcu, ►

Zločin genocida koji se desio nad Bošnjacima na kraju 20. stoljeća, i po veličini (150.000 ubijenih), i po mjestu zločina (Evropa), i po određenju ubijanog naroda (evropski), i po obavezi koju je imala međunarodna zajednica (Srebrenica – “zaštićena” zona UN-a), zasigurno nije puka slučajnost, već, nažalost, rezultat organizirane i planirane aktivnosti države. Za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991–1995. god, kako je poznato, desio se najveći zločin genocida i jedini nakon Drugog svjetskog rata u Evropi. Bio je to zločin genocida nad Bošnjacima u Srebrenici.³² Uz pogubljenja, silovanja, premlaćivanja i druge oblike genocidnih tehnologija u toku agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, došlo je do najveće iseljeničke krize u Evropi nakon Drugog svjetskog rata. Širom svijeta u preko 100 država raseljeno je oko 1.500.000 bosanskohercegovačkih državljana.³³

Bosansko iskustvo genocida i međunarodni pravni akti³⁴ nedvosmisleno potvrđuju da su SR Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) i Republika Hrvatska izvršile agresiju na Bosnu i Hercegovinu i nad jednim od njezinih naroda – Bošnjacima počinili zločin genocida.

- U skladu sa čl. 3 Rezolucije Generalne skupštine UN-a, SR Jugoslavija je prema Bosni i Hercegovini počinila sljedeće radnje, koje nedvosmisleno govore o njezinom sudjelovanju u zločinu genocida u Bosni i Hercegovini. Te radnje su sljedeće:

čak 700.000.

³² Opširnije o zločinu genocida u Srebrenici u: Mirhović, A., Salihović, Z., Kržalić, A., *Žrtve srebreničke apokalipse*, Tuzla, 2002., Honig, J. W. - Boht, N., *Srebrenica Hronika ratnog zločina*, Ljiljan 1997., Sarajevo, M. Pargan, *Srebrenica-dokumenti o genocidu*, Srebrenica, 2004.

³³ Ciljevi uništenja nisu samo ljudi, kao pripadnici određene društvene grupe, već i njihove kulturne institucije, osjećanje pripadnosti grupi, jezik, sigurnost privatnog vlasništva, zdravlje, sloboda i ljudsko dostojanstvo. Bosansko iskustvo upravo potvrđuje ovo teorijsko spoznajno iskustvo. Organizatori i povoditelji genocida u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine imali su cilj ubiti bosanskohercegovačko društvo, odnosno bošnjačku nacionalnu zajednicu, kao kvintesenciju toga društva. Ta se tehnologija izvodila, ne samo putem masovnih likvidacija, već i putem organiziranog silovanja, progona, etničkog čišćenja, izgladnjivanjem, uskraćivanjem vode, toplote, svjetlosti granatiranjem, izazivanjem straha, te biološkog i mentalnog oštećenja zdravlja i socijalnog marginaliziranja. Bošnjaci su trebali biti uništeni kao narod i kultura, da bi se time izbila jedna od osnovnih karika bosanskohercegovačkog društva i države. To je bio uvjet kako bi se država Bosna i Hercegovina mogla podijeliti između dva velikodržavna projekta.

³⁴ Opširnije o pravnim aspektima agresije na R BiH u: Softić, S. *Pravna priroda rata u Bosni i Hercegovini*, VKBI, Sarajevo, 2000.

- Upućivanje od SR Jugoslavije JNA i grupa dobrovoljaca i plaćenika da protiv Bosne i Hercegovine poduzimaju oružane akcije i vrše zločine;
- Aktivnost (upotreba) oružanih snaga SR Jugoslavije u Bosni i Hercegovini i nakon 19. maja 1992. godine;
- Napad oružanih snaga SR Jugoslavije na kopnene snage Armije RBiH;
- Bombardiranje teritorije Bosne i Hercegovine, i to artiljerijskom vatrom i avijacijom od oružanih snaga SR Jugoslavije, sa aerodroma i teritorije u SR Jugoslaviji;
- Invazija oružanih snaga SR Jugoslavije na Bosnu i Hercegovinu u namjeri pripajanja dijelova Bosne i Hercegovine i ostvarenje projekta velike Srbije.

Bosanskohercegovačko iskustvo genocida danas se već procesuiru pred međunarodnim sudom. Donesene su i prve pravomoćne presude, kao što su one generalima i oficirima vojske bosanskih Srba Krstiću, Blagojeviću i Jokiću. U tački 688 Presude Radoslavu Krstiću, eksplicitno se kaže: “Na osnovu gornjih razmatranja, generala Krstića valja proglasiti krivim za:

- genocid;
- progone;
- ubistvo.”³⁵

Subjekti genocida u Bosni i Hercegovini, dakle, nisu nepoznati. Posljednji genocid izvršen nad Bošnjacima 1992-1995. god. samo je jedan, bar za sada posljednji, u nizu počinjenih, i to uvijek od istih počinilaca. Genocidi nad Bošnjacima nisu se odvijali stihijski. Naprotiv, oni su bili pripremani, planirani i organizirano realizirani. Ova svojstva genocidne radnje su imale u svim dosadašnjim genocidima nad Bošnjacima. Upravo, za pravilno razumijevanje države

---

³⁵ Presuda Tužioca Haškog suda Krstiću, Predmet br. IT-98-33-T od 2. augusta 2001., str. 286. U *Encyclopedia of genocide* na četiri mjesta (str. 18, 125, 215 i 637- 640) eksplicitno se govori o genocidu nad Bošnjacima u ratu protiv Bosne i Hercegovine 1992-1995. ”U aprilu (1992. op. A. Đ.) bosanski Srbi, potpomognuti paravojnim snagama iz Srbije, počeli su pažljivo planiranu kampanju u kojoj su sistematski protjerivali bosanske muslimane (Bošnjake, op. A. Đ.) iz gradova i sela istočne i sjeverne Bosne, a postojali su i brojni primjeri **genocidnih masakara nad muslimanima (Bošnjacima, op. A. Đ.) izvršenim od strane Srba.** (*Encyclopedia of genocide, str. 640*) (istakao, A. Đ.)

kao subjekta genocida u BiH, neophodno je istaknuti kontinuitet planiranja i organiziranog izvođenja genocida. Kontinuitet genocidnog procesa u Bosni i Hercegovini uvijek je bio u neposrednoj vezi, odnosno odvijao se paralelno s kontinuitetom realizacije velikodržavnih projekata Bosni susjednih država.

Dakle, realizacija velikodržavnih projekata Srbije i Hrvatske utemeljena je na ideološkoj matrici nacionalizma,³⁶ koji je, primjenjujući formulu ‘jedna nacija jedna država’, nužno nailazio na prepreku zvanu multilateralna sadržajnost bosanskohercegovačkog društva i države. Obje političke elite, i srbijanska i hrvatska, bile su nosioci velikodržavnih projekata, koji su podrazumijevali, prvo, otcjepljenje od Bosne i Hercegovine pojedinih njezinih dijelova, a zatim njihovo priključenje jednom od velikodržavnih projekata. U oba slučaja, da bi se teritorija mogla odvojiti od Bosne i Hercegovine, prethodno je trebalo da bude “očišćena” od bošnjačkog stanovništva. Upravo su genocid i etničko čišćenje Bošnjaka bili sredstva za ostvarivanje velikodržavnih projekata.

Zaključak

Kreatori kolonijalnih i neokolonijalnih osvajanja, te velikodržavnih projekata (pojedinci, političke, vojne i kulturne elite, političke stranke, armije

---

³⁶ U osnovi genocidne prakse državnih subjekata Srbije i Crne Gore tokom cijelog njezinog dešavanja stoji genocidna ideologija, utemeljena u mitologiziranim sadržajima državno-političkih programa i političkoj propagandi. Smail Čekić s pravom ističe da je ova genocidna ideologija “razrađena i uobličena u Njegošovom “Gorskom vijencu”, Garašaninovu “Načertaniju” iz 1844.; politici kraljevske Srbije, jezičkom nacionalizmu Vuka Karadžića; materijalima Krfske deklaracije 1917.; nacionalističkim programima srpskih građanskih krugova, koje je najjasnije izražavo srpski kulturni krug i razna srpska društva, udruženja i Srpska pravoslavna crkva, genocidnom programu četničkog pokreta Draže Mihajlovića od septembra 1941. i njegovoj Instrukciji od 20. decembra iste godine o istrebljenju Muslimana; zaključcima četničke konferencije u Šahovićima (početkom januara 1943.); programskim dokumentima SANU-a; historiografskim, filozofskim i književnim radovima Vase Čubrilovića, Dobrice Ćosića, Milorada Ekmečića, Veselina Đuretića, Vasilija Kretića, Mihajla Markovića i dr.; strateškim planovima vojnog vrha SFRJ i državnog političkog rukovodstva Srbije; dugogodišnjim pripremama SSUP-a (Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove), posebno Petra Gračanina; programima većeg broja političkih partija, stranaka, teoretičara, državnika i uglednika Srpske pravoslavne crkve u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Ta ideologija, u čijoj je osnovi patološka mržnja prema svemu onom što nije srpsko i pravoslavno, posebno mržnja prema muslimanima i islamu, stalno je prisutna u srpskoj historiografiji, književnosti, kulturi, politici, religiji i dr. (S. Čekić, *Uzroci, ciljevi i razmjere agresije na Bosnu i Hercegovinu 1991 – 1995.*, VKBI, Sarajevo, 1995., str. 22.)

i države), da bi realizirali vlastite planove, projektirali su zločin genocida. Spoznajno iskustvo genocida na svjetsko-povijesnom, ali i na bosanskohercegovačkom nivou, potvrđuje ovu tvrdnju. Svjetsko-povijesno iskustvo genocida, njegova prisutnost u prostoru i vremenu, količina brutalnosti i nasilja, rezultat proizvedene društvene destruktivnosti nedvosmisleno ukazuju na to da genocidnu djelatnost može i izvršava samo moć države. Pojedinaac, kao neposredni izvršilac, uvijek se javlja kao dio organizirane moći i strukture države, čijim sredstvima, za čije ciljeve i po čijem nalogu čini genocidno djelo.

U ratu protiv Bosne i Hercegovine i njezinog društva, države Srbija i Crna Gora i Hrvatska, odnosno njihove militarističke i paramilitarističke strukture, vršile su genocide nad Bošnjacima. Počinjeni genocidi nisu sredstvo sami za sebe, već, naprotiv, sredstvo za realizaciju državnih projekata velike Srbije, odnosno, velike Hrvatske. Dakle, spoznajni produktivitet genocida nad Bošnjacima pokazuje da je nad njima izvršen državni genocid, a ne genocid pojedinca. Bez obzira na to što genocid konkretno izvršava pojedinac, on, na nivou fenomena društvene pojavnosti i kao društvena pojava, najmanje jeste pojedinačno djelo jer, po svojoj sadržajnoj strukturi, prevazilazi mogućnosti pojedinca. Zbog naprijed iznesenih stavova, krivična, moralna, politička i svaka druga odgovornost za zločin genocida i drugih zločina ne može se svesti samo na pojedinačnu odgovornost, jer ona podjednako jeste zločinačko djelo i pojedinca i kolektivnog identiteta kome pojedinac pripada (vojska, država) i po čijem nalogu i odobrenju čini zločin genocida. Iz svih ovih razloga, odgovornost za genocid je neodvojiva odgovornost i pojedinca i institucije kojoj pojedinac pripada (vojska, država). ♦

Abstract

In the war against Bosnia and Herzegovina and its society, the states of Serbia & Montenegro and Croatia, that is their militaristic and paramilitaristic structures, committed genocide against the Bosniacs. This genocide was not a means in itself, but a means to achieve the state projects of Greater Serbia and Greater Croatia respectively. This means that the cognitive productivity of the genocide against the Bosniacs demonstrates that state genocide, not genocide by individuals, was committed against them. Regardless of the fact that the actual perpetrators were individuals, at the level of social manifestation

and as a social phenomenon genocide is least of all an individual act, since in essential structure it transcends the potential of the individual. As a result, criminal, moral, and criminal responsibility – responsibility as a whole – for the crime of genocides and other –cides cannot be reduced merely to individual responsibility, since it is equally a criminal act at one and the same time of the individual and of the collective identity which the individual belongs (army, state) and to the orders, using the resources, and with the approval of which they commit the crime of genocide.

KEY WORDS genocide, subject of genocide, state genocide, global and historical experience of genocide, Bosniac experience of genocide.

Literatura

1. Cigar, Norman, *Genocid u Bosni, politika "etničkog čišćenja"*, VKBI, Sarajevo, 1998.
2. Charny, W., Israel, *Encyclopedia of genocide volume I, volume II*, Institute on the Holocaust and Genocide, Jerusalem, 1999.
3. Čekić, Smail, *Historija genocida nad Bošnjacima*, Muzej genocida, Sarajevo, 1997.
4. Čekić, Smail, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2004.
5. Dedier, Vladimir, Miletić, Antun, *Genocid nad muslimanima 1941-1945*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.
6. Doubth, Keith, *Sociologija nakon Bosne*, Buybook, Sarajevo, 2003.
7. Đozić, Adib, *Izvanbosanski programi zla u bosanskohercegovačkom društvu*, Znakovi vremena, br. 22/23. 2004.
8. Đozić, Adib, *Elementi za novu subznanstvenu teoriju (sociologiju) genocida*, Godišnjak Filozofskog fakulteta Tuzla, br. 6/2005.
9. Filipović, Muhamed, *Korijeni agresije, u: Genocid u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Sarajevo, 1997.
10. Grupa Autora, *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Sarajevo, 1997.
11. Grupa Autora, *Crna knjiga komunizma*, Bosančica-print, Sarajevo, 1990.
12. Honig, J. W.-Boht, N., *Srebrenica Hronika ratnog zločina*, Ljiljan, Sarajevo, 1997.
13. Korošić, Marijan, *Jugoslavenska kriza*, Naprijed, Zagreb, 1998.
14. Kulić, Slavko, *Strategija nasilja kao strategija razvoja*, Naprijed, Zagreb, 1996.
15. Letica Bartol, Letica Slaven, *Postmoderna i genocid u Bosni*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1997.
16. Mirhović, A., Salihović, Z., Kržalić, A., *Žrtve srebreničke apokalipse*, Tuzla, 2002.
17. Sells A., Michael, *Iznevjereni most*, ITD 7, Sarajevo, 2002.
18. Soll. Drothe, *Kristo-fašizam*, Značenja, br. 16, Dobož, 1988.
19. Softić, Sakib, *Pravna priroda rata u Bosni i Hercegovini*, VKBI, Sarajevo, 2000.

20. Veselica, Marko, *Temeljni izvori i akteri genocida na prostoru Hrvatske, Bosne i Hercegovine i ex-Jugoslavije*, u *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1997.
21. Zülch, Tilman, *“Etničko čišćenje“ genocid za “Veliku Srbiju”*, VKBI, Sarajevo, 1996.
22. Zgodić, Esad, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, VKBI, Sarajevo, 1999.
23. Žiga Jusuf, *Bosanska krvava zbilja*, VKBI, Sarajevo, 1997.